

APLINKYBĖS

Aplinkybė yra veiksmažodžio arba visos sakininės predikacijos modifikatorius. Aplinkybėmis gali eiti prieveiksmiai arba modifikatoriaus funkciją atliekančios daiktavardinės arba prielinksninės frazės.

Tačiau ne atsitiktinai tas pats kiniškas hieroglifas reiškia krizę ir galimybę.

popo.lt, ltTenTen21

Dabar Lietuvos kareivukai savaitgaliais ir į miestą išeiti galėjo, ir tėvai dažnai atvažiuodavo.

pasienieciuklubas.lt, ltTenTen21

Vaikštai vienas po miestą, kuris dabar nuo karščio dar labiau paseno ir pasunkėjo.

Vytautas Kubbilis, 2006, DLKT

Skirtingai nei komplementai, kurie yra pagrindinės sakinio predikacijos argumentai, aplinkybės į sakinio įveda papildomą (antrinę) predikaciją. Aplinkybės tarpusavyje skiriasi pagal tai, kas tiksliai—ar tik veiksmažodžio išreikšta predikacija, ar platesnis semantinės arba diskurso struktūros vienetas—sudaro šios predikacijos argumentą. Šiuos skirtumus apibūdinsime kaip modifikacijos aprėpties skirtumus. Juos aptarsime toliau.

Aplinkybės yra funkciškai giminingos antriniam predikatyvam. Ir aplinkybės, ir antriniai predikatyvai reiškia papildomas (antrines) predikacijas, tačiau antrinių predikatyvų atveju šios antrinės predikacijos argumentas yra vienas iš pagrindinės predikacijos argumentų. Skirtumą rodo ši pavyzdžių pora:

Tu manęs visiškai nepažįsti, – liūdnai pasakė tėvas.

Ričardas Gavelis, 1999, DLKT

Autobuse sėdi liūdnas, prisiglaudęs pečiu prie lango stiklo ir visą laiką žiūri vienon pusėn [...]

Romualdas Granauskas, 1997, DLKT

Šis skirtumas apibūdinamas kaip antrinės predikacijos orientacija: aplinkybės orientuotos į pagrindinę predikaciją, antriniai predikatyvai—į jos argumentus. Orientacijos skirtumas pasireiškia morfosintaksine raiška: antriniais predikatyvais eina vardažodžiai—būdvardžiai ir daiktavardžiai, o aplinkybės—prieveiksmiai ir prielinksninės frazės. Tačiau riba tarp jų negali būti nubrėžta remiantis morfosintaksiniais požymiais. Prielinksninės frazės taip pat gali turėti aiškią orientaciją į pagrindinės predikacijos argumentą:

Tad toliau Emilis Vanagas keliavo be akinių.

Jurgis Kunčinas 2000, DLKT

Prielinksninė frazė *be akinių* gali eiti ir pirminiu predikatyvu su reliacine jungtimi:

Jis tada buvo be akinių, nors perskaičiau laikraščiuose, kad dažnai akinius nešiodavo.

Lietuvos rytas 2002, DLKT

Esant aplinkybinės interpretacijos galimybei (*be akinių* = *be akinių pagalbos*) vienareikšmiškas priskyrimas vienai ar kitai kategorijai neįmanomas:

Magas užsimerkė, dabar į saulę be akinių žiūrėti tapo nebeįmanoma.

Tad tarp aplinkybių ir antrinių predikatyvų yra tam tikra neryškumo zona. Probleminės yra ir konstrukcijos, kuriose prievoksmis turi rezultatinę reikšmę:

Skudurėliu švariai nublizgino stalo stiklą, po kuriuo gulėjo visa budėtojai reikalinga telefono informacija, tvarkinga rietuve sukrovė registracijos žurnalus.

Rimantas Šavelis, 2000, DLKT

Švarumo požymis priskiriamas priskiriamas stiklui užbaigus šluostymą; čia prievoksmis atitinka kitų kalbų būdvardinį rezultatinį antrinį predikatyvą (plg. anglų *wiped the glass clean*). Šiuo atveju neįmanomas prievoksmio vartojimas su reliacine jungtimi (**stiklas buvo / tapo švariai*), tad turime pagrindo tokius prievoksmius laikyti aplinkybėmis ir tarp aplinkybių išskirti potipį su objektine (subjektine) orientacija.

Aplinkybes (pagrindinės predikacijos modifikatorius) atskirti nuo veiksmažodžio komplementų taip pat ne visada yra lengvas, nes veiksmažodžio argumentų struktūrą kartais sunku griežtai nustatyti. Skiriant veiksmažodžio komplementus nuo aplinkybių, remiamasi tokiais kriterijais:

(i) argumento statusas: komplementas yra veiksmažodžio argumentas, aplinkybė neįeina į veiksmažodžio argumento struktūrą.

Šio kriterijaus taikymą komplikuoja vadinamieji laisvieji naudininkai—naudininku žymimi vardažodžiai, žymintys situacijos arba šnekos akto dalyviai, bet neįeinantys į griežtą veiksmažodžio argumentų struktūrą. Laisvieji naudininkai aptariami xxx skyriuje.

(ii) subkategorizavimas: komplementus prisijungia tik tam tikrais sintaksiniais ir semantiniais požymiais pasižymintys veiksmažodžiai, aplinkybėms tokie ribojimai negalioja.

Pvz., su trukmės aplinkybėmis tokiomis kaip *valandą* gali būti vartojami ir tranzityviniai ir intranzityviniai, skirtingoms semantinėms klasėms priklausantys veiksmažodžiai:

ji skaitė / sėdėjo / šoko valandą

*ji skaitė / *sėdėjo / *šoko žurnalą*

(iii) būtinumas: būdamas veiksmažodžio argumentas, komplementas iš principo yra būtinas, aplinkybė—nebūtina.

Šio kriterijaus taikymą komplikuoja galimybė praleisti argumentus. Be akivaizdžių elipsės atvejų argumentų praleidimas dar gali būti, su tam tikromis semantinėmis veiksmažodžių grupėmis, dėsningais ir turėti konstrukcinį pobūdį. Tuomet argumentas yra numanomas (latentinis):

ji skaito laikraštį : ji skaito (užsiėmimas)

ji mato medžius ir gėlės : ji mato (gali matyti)

Tai, ar vardažodis arba vardažodinė frazė laikytina komplementu ar aplinkybe, turi būti sprendžiama remiantis sintaksiniais ir semantiniais kriterijais. Interpretacija negali būti

nustatoma pagal raiškos formą—linksnį arba prielinksnį. Pvz., šiuose pavyzdžiuose pavartotos prielinksninės konstrukcijos turi skirtingas sintaksines funkcijas:

Kai sakau šitai žmonėms, visi juokiasi iš mano naivumo.

zurnalasmetai.lt, ltTenTen21

(komplementas: *kas juokiasi iš ko*)

Naujokai dažnai iš naivumo pritaria patyrusiam ir galimai savus interesus stumiančiam politikui, o tai irgi negerai.

manodruskininkai.lt, ltTenTen21

(aplinkybė)

Kaip minėta, aplinkybių semantiniai ryšiai nevienodi. Dažnai jų reikiama predikacija modifikuoja veiksmažodžio pretaikiamą predikaciją, bet ji gali modifikuoti ir viso sakinio turinį. Pagal modifikacijos aprėptį galimi skirti:

(i) įvykio aplinkybės: jos apibūdina įvykio tipą, nesvarbu, ar realiai įvykusi, ar potencialų:

Čia greitai pavalgėme pietus ir pasiruošėme leisti žemyn.

vikis.lt, ltTenTen21

Pūsti reikia lėtai ir atsargiai, kad muilo burbulas nesprogtų.

popo.lt, ltTenTen21

(ii) propozicinės aplinkybės: apibūdina ne įvykio tipą ir jo vidines savybes, o konkretų laiką ir tikrovėje lokalizuotą įvykį, jo įvertinimą, poveikį ir pan.:

Kolegos tik pagūžčiojo, kažkuris buvo ketinęs prašyti smulkesnių paaiškinimų, bet visų džiaugsmui laiku užsičiaupė.

Jurgis Kunčinas 2003, DLKT

(= laiku užsičiaupė, kas visus nudžiugino)

Propozicinių aplinkybių potipis yra modalinės aplinkybės, apibūdinančios teiginio tikimybės laipsnį:

Atšalus orams tikriausiai norėsime turėti po ranka saugų ir tvarkingą automobilį.

draiveriai.lt, ltTenTen21

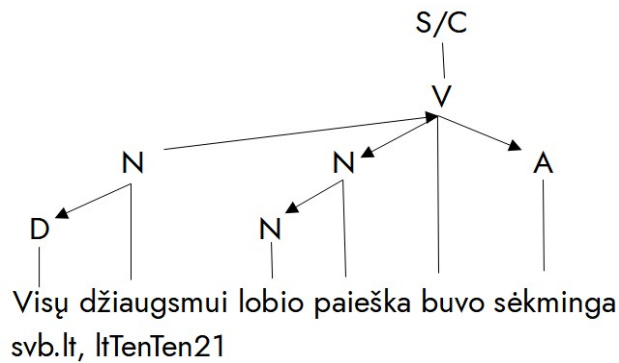
(iii) šnekos akto aplinkybės neapibūdina sakinyje perteiktos situacijos, įvykio ir pan., o tik jo aprašymo, formulavimo ar įvertinimo būdą:

Nusikaltėlių padaryta žala valstybei bendrai paėmus – keliasdešimt tūkstančių litų.

skrastas.lt, ltTenTen21

Minėti aprėpties skirtumai būdingi ir aplinkybiniams sakiniams; apie tai žr. aplinkybinių sakinių skyrių.

Medžio formos sintaksinė sakinio reprezentacija į aprėpties skirtumus negali deramai atspindėti. Net jeigu į aplinkybės aprėptį įeina visas sakinytis, priklausomybės medyje patogiausia ją parodyti kaip veiksmažodžio priklausinį:

Be modifikacijos aprėpties aplinkybes galima suskirstyti pagal reikšmę—į laiko, vietos, būdo, tikslo, priežasties ir pan. Išsamiai visų semantinių tipų neišvardinsime: šie tipai koreliuoja su aplinkybinių sakinių tipais. Čia tik paminėkime, kad aplinkybėmis gali eiti parodomieji determinatyvai (ir atitinkami determinatyviniairieveksmiai tokie kaip *todėl*, *tada*), kurie patys savaime turi anaforminę funkciją, bet taip pat su kataforine funkcija, prijungus santykinį arba komplementinį sakinį, sudaro tam tikrą aplinkybinės sakininės modifikacijos strategiją (apie tai plačiau aplinkybinės sakininės modifikacijos skyriuje).

Na, o po to visi staiga atsidūrėme paslaptingame miške, tikroje „Grybų Karalystėje“.
vakaruvejai.com, ltTenTen21

Praktikoje dažnai būna, kad įtariamieji bėga po to, kai išgirsta pasakymą „kriminalinė policija“.
eteismai.lt, ltTenTen21